

Lenk išleistieji Vatikano archyvo istorijos šaltiniai

Jonas Totoraitis, MIC

Lietuvos istorija, ypač vėlesni j laik , yra labai susijusi su Lenkijos, labiau kaip su kokios kitos šalies, istorija, ir lenkai istorikai Lietuvos praeit laiko dalimi savos istorijos. Dėl to ir lenk istorini šaltiniai rinkiniuose dedamos yra žinios ir apie Lietuv . Taip yra su visais lenk šaltiniai leidiniais, taip pat reikia pasakyti ir apie šaltinius, lenk surinktus Vatikano archyve. Ir šituose galima rasti daug vairi žinli , pamin jim , o ne kart smulkiai ir gyvai aprašyt Lietuvos praeities vyki . Dėl to lietuviui, užsiiman iam savo t vyn s istorija, reikia susipažinti ne tik apskritai su lenk istorini šaltiniai rinkiniais, bet ir ypa su tais, kuriuos jie yra išleid surinktus Vatikano archyve. Apie šituos šaltinius šiame straipsnyje ir norima duoti šiek tiek žini .

Iš Vatikano archyvo lenkai šaltiniai Lenkijos ir Lietuvos istorijai yra išleid Krokuvoje iki šiol šešis nemažus tomus; šeštasis išspausdintas 1938 m. J labai smulkios ir ilgos žangos rašytos lotyniškai. Tose žangose yra papasakota, kada lenkai m kreipti d mes Vatikano archyv , k jie ten surinko ir išleido; aprašyti ir kai kuri šaltiniai rašytoj gyvenimai. Jomis pasinaudojant, ia bus išd styta to viso ilgo darbo eiga.

Pirmas ia kalbam j leidini tomas vadinasi: *Acta camerae apostolicae*, Volumen I, 1207—1344, edidit Dr. Joannes Ptasnik, Cracoviae 1913.

Iš jo žangos matyti, kad lenkai labai seniai buvo m kreipti d mes Vatikano archyv . Jau prie karaliaus Stepono Batoro buvo nusi stas žmogus Rom ieškoti žini lenk istorijai. Bet apie tai yra likusi tik vos žinia, ir vaisi iš to, tur b t, nebuvo joki gauta. V liau išgauti iš Vatikano Lenkijos istorijai šaltiniai labai r pinosi karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis. Jo siun iamas nuvyko Rom vyskupas Jonas Albertrandis. Jis tenai perži r jo Romos bibliotekas ir daug dalyk jose nuraš , bet Vatikano archyv nebuvo leistas. Jis, b damas Romoje, surinko labai daug istorini žini . Sugr ž s Lenkij , savo nuorašus sud jo karaliaus archyv . Po Lenkijos-Lietuvos padalinimo tas ka-

raliaus archyvas buvo išvežtas Peterburg . Ten kai kurie Albertrandžio surinktieji dokumentai pateko Monument Russiae, 2 tomai, ir treias Supplementa, kuriuos išleido Aleksandras Turgenevas Peterburge 1842 m.

Albertrandžio nuorašais naudojosi ir kitas istorijos tyrėjas, Mikalojus Malinauskas, kuris Vilniuje, išvertęs lenkiškai, išleido nuncijaus Pranciškaus Commendon s, buvusio prie Zygmanto Augusto, laiškus iš 1563–1564 metų, šiaip pavadindamas:

Pamiłniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, zebrał Jan Albertrandy, biskup Zenopolitanski. Z r kopsisów włoskich, łacinskich wytłumaczył Józef Krzeczkowski. Wiadomo o życiu Commendoniego, tudzież potrzebne sprostowania i objaśnienia dodał Mikołaj Malinowski. Wilno 1847—1851, 2 tomy.

Iš to paties Albertrandžio rinkinio vairiai asmenų reliacijas ar pranešimus iš Lenkijos nuo 1548—1690 m., lotyniškai ir itališkai rašytus, dviejuose tomuose išleido Berlyne Erazmas Rykaczewskis:

Relacye nuncyuszów i innych osob w Polsce od r. 1548—1690 zebrał Albertrandy, wydał Erazm Rykaczewski, Berlin 1864.

Lenk karalystės (1815—1830 m.) šelpiamas italas Sebastianus Ciampis Florencijoje 1834 m. išleido 3 tomus naujų dalykų iš Italijos ir Romos bibliotekų ir archyvų apie Lenkijos praeities vykius. Leido jis ir daugiau mažesni leidiniai apie Lenkiją ir Rusiją.

Aleksandras Przędzieckis išspausdino nuncijaus Annibalo de Capua, buvusio Lenkijoje mirus Steponui Batorui, laiškus apie interregnum ir pirmuosius Zygmanto III metus, lenkiškai išvertęs:

Listy Annibala z Kapui, nuncyusza w Polsce o bezkrólewiu po Stefanie Batorym i pierwszych latach panowania Zygmunta III, przetłumaczył i wydał Aleksander Przędziecki, Warszawa 1852.

Tas pats Przędzieckis prikalbino Augustiną Theinerą, Vatikano archyvo prefektą, išleisti:

Vetera Monument Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximum partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis depromta, collecta ac serie chronologica disposita ab..., Romae typis Vaticanis 1860—1864.

To labai didelio šaltinio rinkinio yra 4 stori, didelio formato — folio, tomai. Dokumentu duoda pradedant nuo seniausio laiko iki 1775 m. Jame yra atspausti Inocento IV laišškai, siųsti karaliui Mindaugui, ir paskui daugybė dokumentų, liečiančių Lietuvą. Jame sudėti tik parinkti dalykai, ne viskas, kas yra iš liečiančių Lenkiją ir Lietuvą žinių Vatikano archyve. Jame yra ir vairiai klaidų, ir trūkumų. Dėl to Lenkijoje buvo keliama mintis, kad reikia daryti reviziją, pataisyti, papildyti ir leisti naują, pilnesnį rinkinį. Jei kada ateityje tas įvyks, tai vis dėlto ilgai

ilgai reik s laukti, ir belaukiant Theineris dar daug met , neži rint jo tr kum , bus vertingas istorini šaltini leidinys.

Visi ia tie sumin tieji senesnieji šaltini leidiniai ir rinkiniai yra išspausdinti dar prieš atidarant slaptaj Vatikano archyv vis šali istorikams.

Kai popiežius Leonas XIII t Vatikano archyv atidar ir leido nau-dotis viso pasaulio mokslininkams, Krokuvos Istorijos Kolegija nusiunt

Rom 1885 m. Dr. Vladislov Arbraham ir Dr. Bronislov Dembinsk . Sogr ž , Abrahamas praneš apie vidurini amži šaltinius, o Dembinskis apie XVI ir XVII amž. Abu paraš apie tai disertacijas.

1886 m. Krokuvos universiteto istorijos profesorius Smolka išsiunt ekspedicij Rom ieškoti ir rinkti istorijos šaltini ne tik Vatikano bet ir kituose Romos archyvuose, kuri ten yra nemaža, ir apskritai kitur Italijoje. J šelp l šomis Galicijos seimas ir švietimo mi-nisterija. Tos ekspedicijos nariai prisid jo prie tam pa iam tikslui steigto Romoje Austrijos Istorinio Instituto, kuriam pirmininkavo Liudvikas Pastorius, didel s Popieži istorijos autorius.

Tuo pat laiku iš Varšuvos universiteto nuvyko Rom Teodoras Wierzbowski ir savo darbo vaisi išleido: Vincent Laures et ses dé-pêches, Varsovie 1887. Tasai Laures buvo nuncijus Lenkijoje 1574—1578 m. T leidin radau Vatikano archyvo bibliotekoje, lenk skyriuje. Ir titulai, ir žanga rašyta pranc žiškai ir rusiškai. žangoje yra žini apie min t j nuncij . Pranešimai rašyti ital kalba. Apie Lietuv jame yra daug: apie Radvilus, apie Chodkevi i , Žemai i seni n ir Vilniaus kas-telan , apie Merkel Giedrait , Žemai i vyskup , apie Valerijon Prota-sevi i , Vilniaus vyskup , apie Eustachij Valan i , Trak kastelan . . .

K surinko min toji Krokuvos ekspedicija apie vidurinius amžius, išleido Dr. Joannes Pta nik, b tent, tris tomus. Pirmieji vadinasi Acta camerae apostolicae, tre ias Analecta Vaticana. I-as apima kameros aktus 1207—1344 m., II-as 1344—1366 m., III-as Lenkij lie ian ius aktus, provizijas, bylas, suplik s ir kitus panašius dokumentus iš 1202—1366 m.

Toliau, to paties pirmojo tomo žangoje, pagal ten pat nurodytus vo-kie i istorik veikalus, aiškina varias vidurini amži pajamas, kurios jo Apaštališk j Kamer , kas t pajam ar mokes i buvo rinkikai; tie pirmieji du tomai yra, galima sakyti, kvitai ar pažym jimai, kas ir kiek mok j s ar turi mok ti. — Pirmame tome yra tik vienas doku-mentas, lie i s Lietuv , t. y. Nr. 214: Popiežiaus Klemenso VI bul Gniez-no arkivyskupui, atiduodant Lenk karaliui Kazimierui dešimties dve-jiems metams panaudoti prieš netikin ius, išleista Avinjone 1343.XII.1. Tie netikintieji buvo totoriai, rusinai ir lietuviai, jie dažnai puldin jo Len-kij . Tas pats dokumentas yra ir Treineryje I, Nr. 605.

Antrame tome to Act camerae apostolicae yra du dokumentai, kuriuose paminėti lietuviai, vienas iš 1351 m. ir antras iš 1355 m.; jais tam tikra dalis bažnytinių pajam skiriamos Lenk karaliui panaudoti prieš netikinčius totorius ir lietuvius, kurie susitarė dažnai puola Lenkijai. Abu tuodu dokumentai yra ir Theinerio I tome, Nr. 702, 742.

Treias tomas Analecta Vaticana 1202—1366, edidit Dr. Joannes Ptašnik, Cracoviae 1914. Tame tome sudėta viskas, kas netiko Act camerae ap. ir k. Theinerio netaip uoliai buvo pasirpinkę išleisti. Jame tilpo popiežių laiškai, bylvedimai, suplikos ar prašymai. Reikia pažymėti, kad žangoje yra tiek pasakyta apie Regesta supplicationum: jie sudaro gana žymią dalį Vatikano archyvo; prasideda 1342 m. ir baigiasi 1823 m.; iš viso yra 7011 voliuminų. Šitame, treiajame, tome apie lietuvius yra gana daug; yra ir dokumentai, kuriems rašė Theineryje.

Dar daugiau Lietuvos lietuvių žinių yra ketvirtame tome: Monumenta Poloniae Vaticana, tomus IV continet S. A. Caligari, Nuntii Apostolici in Polonia Epistolae et Acta 1578—1581. Edidit Dr. Ludovicus Boratynski Cracoviae 1915, psl. LXXI+920.

Jo labai ilgoje žangoje yra daug domi ir žinotini dalykai.

Nuncijai Lenkijoje mėnuolat gyventi nuo vidurio XVI šimtmečio ir visada būdavo, iki Lenkija su Lietuva žlugo. Jų laiškai ir vairs prašymai sudaro 600 voliuminų ir Vatikano archyve turi ypatingą pavadinimą — Nunziatura di Polonia. 50 pirmųjų jos tomų aprašė prof. B. Dembinskis: Sprawozdanie z poszukowania w archiwach i bibliotekach rzymskich (Archivum Collegii Historici, t. IV, Cracoviae 1886). Visus XVI amžiaus tomus aprašė E. Šmurlo, Rossija i Italija, Sbornik istoričeskich materijalov i izsledovanii, kasajuščichsna snošeniū Rossii i Italii, t. II, Peterburg 1908.

Toje pat žangoje yra suminti pirmi Lenkijoje buvusieji nuncijai:

1-as nuncijus, Aloisius Lippomanus, nuo 1555 m. iki 1557 m. sausio mėn. Nunciatroje di Polonia apie jį nieko nėra. Jo laišku nuorašų surankiojo Albertrandis ir, kaip auksiau minėta, lenkiškai išvertę išleido Rvka evskis.

2-as, Camillus Montuotus, nuo 1558 m. rudens iki 1559. IX. 16. Jo laišku yra išleista labai mažai: vienas raštas Ryka evskio ir vienas Theinerio.

3-as, Berardus Buongiovanni, 1560—1563 m. Beveik visi jo laiškai išleisti Theinerio ir kai kas lenkiškai Ryka evskio.

4-as, Johannes Franciscus Commendonus, 1563—1566 m. Jo laiškus, lenkiškai išverstus, išleido minėtasis Malinovskis iš Albertrandžio nuorašų. Daug laiškų, jam siųstų lenkų, išleido Teodoras Wierzbowski rinkinyje Uchansiana I ir IV tome. Daug yra jo laiškų nespausdinti ir neprieinami.

5-as, Julius Rogerius, 1566—1568 m. Sugr ž s Italij , jis paraš reliacij apie Lenkij ; ji yra lenkiškai išversta ir išspausta min tame Rykavskio leidinyje.

6-as, Pincencius a Porticu, nuo 1568 m. buvo Lenkijoje iki Zigmanto Augusto mir iai ir interregno laiku iki seimui, kuriame buvo išrinktas karalium Henrikas Valezas; išvyko iš Lenkijos drauge su kardinolu Komendonu, kurs buvo atsi stas pas karali Zigmant August , baigiantis 1571 m., ir kurs po išrinkimo Henriko Valezo gr žo atgal Rom . Jo laišk yra Nuncijat ros di Pol. pirmame ir šeštame tome. J dalis išspausta Theineryje, dalis Turgeneve (Mon. Rus. I tome) ir dalis Wierzbowski Uchansciana IV tome.

Šit šeši nuncij , buvusi prie Zygmanto Augusto, laiškai, kaip matyti iš to, kas ia pasakyta, yra išleisti su tr kumais, ir tai ne visi. J yra dar arba visai nežinom , arba likusi Romoje tik fragmentuose. Šituos rankioti b t ir labai sunku, ir brangu. D l to lenk ekspedicija t darb atid jo atei iai.

Lenk ekspedicija nukreip savo d mes nuncij laiškus, rašytus Stepono Batoro laikais ir beveik be tr kum likusius Nuncijat roje di Pol., tai yra tuos, kuriuos iš Lenkijos siunt Rom Vincentius Laureus, Johannes Andreas Caligarius, Albertus Bolognetti. Tuos visus Theineris savo didžiame leidinyje visai praleido. Nuncijaus Laureo, kurs nuncijum buvo paskirtas dar gyvam esant Zygmantui Augustui, bet atvyko Lenkij jam jau mirus, ir kurs savo pareigas jo prie Stepono Batoro, iš 1574—1578 met yra beveik visi laiškai lik ir, kaip aukš iau min ta, išleisti Teodoro Wierzbowski Varšuvoje 1887 m. Kai atvyko lenk ekspedicija Rom , jie jau buvo atspausiti. D l to ji tais Laureo laiškais n nem gino užsiimti, tik grieb si Kaligaro ir Bolognetto laišk .

Krokuvos istorik kolegija nutar , kad t dviej nuncij aktai b t surinkti ir išleisti ne tik vieni, bet su jais drauge ir vair s to laiko laiškai ir aktai, iš kuri b t aišku santykiai tarp Lenkijos ir Romos Kurijos. D l to ekspedicijoje rinko medžiag ne tik iš Nuncijat ros di Pol., bet ir iš vairi Vatikano archyvo skyri , taip pat ir iš kit Romos, Italijos ir apskritai Europos archyv . Buvo surinkta ir Possevino laišk , nors j buvo spausta Turgeneve. Theineryje, Rykavskyje ir Pierlinge (Documents inédits sur les rapports du Saint Siège avec les Slaves, Paris 1887).

Surinktoji medžiaga buvo pavesta išleisti Dr. Liudvikui Boratynskiui. ir jis nuo 1911 m. iki 191-3 m. išspausdino ia kalbam j ketvirt tom . Jo ilgoje žangoje aprašytas yra ir Kaligario gyvenimas su ypatingu straipsniu, k jis veik Lenkijoje, kur išd styta yra protestantizmo pad tis Lenkijoje ir Lietuvoje. Pats Kaligaris buvo Vilniuje, jo auditorius Tarquinius Peculus, vyskupui Merkelui Giedrai iui prašant, vizitavo Žemai i vys-

kupij . Suprantama savaime, kad tame ketvirtame tome apie Lietuv ir Lietuvos ponus yra kalbama daug.

Tolimesn surinktos medžiagos spausdinim sustabd Didysis karas, ir, be to, mir Boratinskis, kurs ekspedicijos darbuose, berenkant jai medžiag , buvo pasižym j s ypatingu uolumu. D l to penktasis tomas iš spaudos iš jo tik po ilgos pertraukos. Jo pavadinimas yra šioks:

Monument Poloniae Vaticana, tomus V, Alberti Bolognetti Nuntii Apostolici in Polonia Epistolae et Act 1581—1585, a Ludovico Boratynski collecta, Pars I 1581—1582. Edward Kuntze et Czeslaw Nanke edidere Cracoviae 1923—1933, psl. LXIII + 748.

Ilgoje jo žangoje v l yra d ta daug žini , kurias reikia kreipti d mes . Yra joje pamin ta, kad akt , lie ian i Lenkij pirmoje pus je XVI amžiaus, yra kituose Vatikano archyvo skyriuose, b tent, Germanijos nuncijat roje (nuo 1515 m.), Frankogallijos (nuo 1517 m.), Helvetijos (nuo 1532 m.), Lusitanijos (nuo 1535 m.), Flandrijos (nuo 1553 m.).

Antra žinia lie ia Nuncijat ros di Pol. tyrim . Tas tyrimas truko dešimt met ir, prad jus nuo vidurio XVI a., yra privestas iki antrai pusei XVII a. Nuorašus ir ištraukas r pestingai rinko ir krov vadina- mas „Romos tekas“ Krokuvos Moksl Akademijos istorik skyrius ar kolegija. Iš t savo rinkini istorik kolegija, kai k iš musi, 1896 metais išleido atskir tom , pavadint Analecta Romana, kurs yra XV tomas šal- tini rinkinyje Scriptorum Rerum Polonicarum. Jame yra Lenkijos apra- šymai iš XVI a. Tarp j svarbiausi — tai Pauliaus Emilijaus Giovanninio, antrojo sekretoriaus prie nuncijaus Kommendono (1565 m.), ir Horatijaus Spannochijo, Bolognetto sekretoriaus, reliacijos. Spannochijo reliacija ra- šyta po kardinolo Bolognetto mir iai ir daug kalba apie Lenkijos ir Lietu- vos Bažny ios dalykus. Tuose aprašymuose galima rasti žini ir apie Lie- tuv . Viename yra d tas ypatingas skyrelis apie Lietuv (172—174 psl.). Jame pamin ta, kad atkampiose vietose buvo dar žemai i , garbinan i saul , m nul , žal ius, aukštus medžius ir miškus. Kitas jame pabr žtinas dalykas — tai liudijimas apie lietuvi kalb . Kad jis eina iš vidurio XVI a. ir yra domus, j ia reikia vis duoti:

Lingua Lituanica a Russica et Polonica diversa est, sed harrim com- merciis valde corrupta. Priscae autem Prussicae et Livonicae affinis est. Quae autem integrior est adhuc, muit habet Latina verba, sed corrupta fere, quae Hispanicam magis, quam Italicam inflexionem referunt. Hinc fit, ut agrestes rudes sint admodum in religione, quod presbyteros et pa- rochos linguae suae peritos non habent (psl. 174).

Tame pat XV tome pažym tinas yra indeksas ar s rašas Excerpta ex libris manu scriptis Archivi Consistorialis Romani MCCCCIX—XDXC; jame minimi nežinomi rankraš iai, kurie yra Konsistorijos archyve, ir j ištraukos, lie ian ios Lenkijos vyskupijas, apie gyvenim ir papro ius

t , kuriuos karalius nominuodavo vyskupais, ir taip pat žinios apie prekonizacijos aktus. T dalyk studijomis užsiimin jo Dr. Joseph Korzeniowski, ir paskui tos studijos buvo nutrauktos. Jis padar s raš vis akt ir dokument , kuri nuorašai buvo surinkti Krokuvos istorik kolegijos; drauge su Dr. Stanislovu Windakevicium suskirst tuos nuorašus 40 voliumin ir pavadino juos „Romos tekomis“. Tas s rašas Catalogus actorum et documentorum res gestas Poloniae illustrantium, quae ex codicibus manu scriptis in tabulariis et bibliothecis Italiis servatis Expeditionis Romanae cura 1886—1888 deprompta sunt. Tas lotyniškai rašytas katalogas nor jo supažindinti istorikus nelenkus su lenk Romos ekspedicijos darbais. Tuos Excerpta ir Catalogus Lvovo universiteto prof. Finkelis, XVI a. istorijos žinovas, pagyr žurnale Kwartalnik Historyczny V, 156—160. Apie tuos pat darbus lenkams duoda žini Wyprawa naukowa do Rzymu w r. 1886, Krakow 1887, psl. 46 ir Wyprawa naukowa do Rzymu z roku 1887-8, Krakow 1888, psl. 53.

Penkto, ia kalbamojo, tomo žangoje aprašyti yra L. Boratynskio darbai, kuri ia min tinas ypa vienas. Jis pirmas iš lenk , pasekdamas vokie iais istorikais, m kreipti d mes vyskup reliacijas apie savo diecezijos pad t, esan ias Kongregacijos Concilii archyve, kurs taip pat yra laikomas Vatikano r muose. Popiežius Sikstus V bule Romanus Pontifex 1585.XII.20 buvo nustat s, kad visi vyskupai kas ketveri metai turi vykti Rom daryti visitatio sacrorum liminum ir popiežiui duoti reliacij apie savo vyskupij . Boratynskis Lenk vyskup reliacijas ištyr iki vidurio XVII a. ir Krokuvos Moksl Akademijai apie tai praneš ; tas pranešimas išspausstas leidinyje Sprawozdania z czynośc i posiadzeni Akademii Umiej tno ci w Krakowie 1916, t. XXI, psl. 27—45, ir atskirai išleistas, psl. 20.

To tomo žanga toliau kalba apie šaltinius, kuriais remiantis išleisti to tomo dokumentai ir aktai. Bolognetto laiškai imti iš Nuncijat ros di Pol. tom 18—21, iš bibliotekos Chigi, kuri dabar yra taip pat Vatikane, iš Toledo kapitulos bibliotekos Ispanijoje, iš archyvo Nonantulensis Abbatiae arti Dodenos, Possevino laiškai iš Nuncijat ros di Pol. t. 15 A. iš Nunziatura di Germania, iš kit vairi Vatikano archyvo skyri , iš vairi Italijos, Europos ir Lenkijos archyv ir bibliotek . Panaudoti vair s rus , lenk šaltini leidiniai. Po nurodyt šaltini aprašytas toje pat žangoje Bolognetto gyvenimas.

Tame, penktajame, tome apie Lietuv ir lietuvius yra kalbama labai daug.

Penktajame tome išleisti ne visi nuncijaus Bolognetto laiškai. Jie yra tik iš 1531—1582 m. Tas tomas sudaro j tik pirm dal . Antra dalis jo laišk iš 1583-1585 m. yra išspausdinti šeštame tome, iš spaudos iš jusiame 1938 m. Kad to šešto tomo n ra dar Vatikano bibliotekoje, tai jo

nema ius, ne k galima apie j ir pasakyti, tik, be abejo, ir jame bus daug dalyk apie Lietuv ir lietuvius. N ra Vatikano bibliotekoje ir trij šiame rašte min t leidini — Malinausko Vilniuje spausto, Przedzieckio Varšuvoje ir Ryka evskio Berlyne. Tai ir apie tuos sunku pasakyti, ar bus kas tilp juose apie Lietuv , bet, iš viso ko sprendžiant, tur t b ti.